

שכבר יצא לאור וספרים על חלקי הארץ אחרים של הארץ שהשאר בכ"י. כמו כן הצליח לסייע את עיריכת הכרך הראשון של ספר היישוב והעשיר בזה את המדעת העברי במכשיר עבודה מדרגה ראשונה. ואולם מחקריו ומאמרו לא מצאו את כל שירותיו של פרופ' קליאין ז"ע למדע הטופוגרפיה הא"י. פעולות ההוראה שלו באוניברסיטה העברית אף הן פרשה בספר מעשייו לטובתה מדעת.

תכונתו האישיות של המנוח תוערכנה בחוברת זו ברשומות אחרות. בכלל זאת לא אוכל לסייע את דברי אלה בפי להזכיר את האדיבות היוצאת מגדר הרגיל שצינה את יחסיו לכל הפונה אליו ובקש עוזה מדעית. מעטים הם המלומדים שהיו זהירים במידה כזו בא"קנאות "סופרים" וה-*odium archaeologicum*, העולה לדברי משקיף מנוסה גם על קנאת ההנים בני דתות שונות. בפעם האחרון ראתיו ביחד עם מכר אחד. בעניין כתובות שנמצאה לפני זמן לא רב במקום אחד בארץ. פרופ' קליאין, שהיה עסוק אז בעבודות השובות ובריאותו הייתה רופפת, הקדיש לנו יותר משעות רבות מזמנו היקר בהזדמנות זו ובהרבה הזדמנויות אחרות לבעיות המדע, בלי כל חשבון פרטני, הראה את גודלו האישית ויוקר נפשו של איש מדע אמיתי.

יהיה זכרו לברכה לכל המשיכים לילכת בדרך אשר סלה לראשונה בחקר הארץ.

רבי שמואל קליאין ז"ל גדור הטופוגרפיה ההיסטורית היהודית של ארץ-ישראל

מאת ישעה פרם

חכמי התלמוד כבר עסקו בזיהוי מקומות הנזכרים במקרא, שלא היו ידועים בזמנם. ואילו פיזורי בני ישראל לא היו מעוניינים בטופוגרפיה היהודית, עד שקס לְה גואָל בסוף ימי הביניים באישיותו המאלפת של רבי אשთורי הפרחי, היהודי מצרפת, שעלה בתקילת המאה הי"ד לארץ-ישראל והתישב בה, כנראה במטרה מסויימת. ובמשך שבע שנים עבר לארוכה ולרחבה לחקירה ולהכירה. ר' יהוסף שווארץ, תלמיד חכם בעל השכלה כללית גבוהה, שעלה לארץ מגרמניה בשנת 1834 מתוך אהבה לארץ הקדושה, הלך בעקבות ר'א הפרחי ובספרו

"תבואות הארץ" הניח את היסוד למחקר המודרני של הטופוגרפיה היהודית. אחריו עסכו במקצוע זה והכיר את הארץ מקרוב אגב חקירותם במקצועות השונים של חמת ישראל ובתולדותיו הכתמים כליאופולד צונצ, שלמה מונק, שמואל יוסף רפפורט (שייר), יהיאל צבי הירשנוזן והיגניריך גץ, שאמנם בא לארץ-ישראל לבוד קוצר. אחרון לשורת החוקרים היהודיים בגיאוגרפיה ובטופוגרפיה של ארץ-ישראל במאה הקודמת היה ר' צבי הירש היילדיימר.

היילדיימר היה רבו של שמואל קלין בבית המדרש לרבנים בברלין והאצל מרוחו עליו. המועמד הצער לרבנות בחר לנושא התיזה שכח, למען קיבל את התואר דוקטור, נושא בلتוי שכיח בחוגי המתלמידים היהודיים של *Beiträge zur Geographie und Geschichte Galiläas* שזמין ההוא. בספרו שיצא לאור בשנת 1909, הניח את היסוד לעבודת היו. בעבודה השובה זו גולל המחבר לפניו תמונהחיה של היישוב היהודי הפורח בغالיל בזמן התלמוד. הביקורת המקצועית, שקבעה את ראשית בכורי רוחו של המלומד הצער בשבח ובהלה, עודדהתו למשיך בדרך זו שהתויה לו. מאז עבד קלין, אף-על-פי שהיה עמוס בעבודה כרב בקהילתו, בשקייה בلتוי רגילה בשדה המחקר ופירסם מאמרים בחקרת הטופוגרפיה היהודית ותולדות היישוב היהודי. הקדמון כמעט בכל הבימות הספרותיות-המדעית היהודיות.

האנסניה הקבועה לפרי רוחו ועטו היה הירחון *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* שנוסף על-ידי זכריה פרנק בברסלאו. מאמרי קלין, שראו אור ברבעון הגרמני *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* שבו לוו פרטום רב בחוגי חוקר ארץ-ישראל לא מבני עמו. קלין הוכר כבריטמך בטופוגרפיה של הספרות התלמודית. רשימת כתבי הר"ש קלין, אשר נתפרסמה במסף יבנה ס"א, שהקדש לו במהלך 30 שנה לעבודתו המדעית, מכילה 301 ערכיהם. שלישי מאמרייו עוסקים בטופוגרפיה; הגدولים והחוובים שבהם קובצו גם בחוברות מיוחדות, שנקרוו בשם "מחקרים ארצישראליים" או *Palästina-Studien*. כגן עבר הירדן היהודי, *Neue Beiträge zur Gesch. u. Das tannaitische Grenzverzeichnis*, Geogr. *Galiläas* וכיו. בין כתבי הטופוגראפים יש להזכיר עוד את: החומר הטופוגרפי הא"י בספר כתור ופרח לר"א הפרחי, שנדפס בהצופה לחמת ישראל ובהדפסה מיוחדת. וכן דרך חוף הים בכתב האוניברסיטה העברית, קדם ויהדות, כרך א. נוסף על אלה כתוב את רוב הערכים הטופוגראפיים של א"י בשבייל *Jüd. Lexikon* ו-*Encyclopaedia Judaica*.

מאז תחילו לכהן בקתדרה למדעי הארץ באוניברסיטה העברית בירושלים

הגדיל' הпроוף' קלין לעשנות בשדה-העבודה זה. הוא השתתף באופן קבוע בידיעות החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותה ובספריתה, שהוא היה אחד מעורכיה והוציא לאור את הספרים: תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מחתימת התלמוד עד תנועת יישוב ארץ-ישראל וארץ יהודיה מימי העליה מבבל עד חתימת התלמוד. ספר דומה לזו האחרון על היישוב בגליל לא זכה לראות אור בחייו. שלושת הספרים האלה נועדו לסייע ולחקיף את הידע על היישוב היהודי בארץ-ישראל כל' צורתו ממש תקופה של אלפים וחמש מאות שנה. עבדה רבה וכחotta רבים השקיע בעריכת הכרך הראשון של ספר היישוב, השופך אור על הווי היישוב למקומתו מיימי חרבן בית שני עד כבוש ארץ-ישראל ע"י הערבים". להר"ש קלין הייתה אינטואיציה בריאה והשकפה בהירה. הוא דלה מיט מהספרות של התלמוד, המדרשים והכתובים האחרונים ושל הספרים החיצוניים, ובuzzורת צרופי טכסטים והבהיר מאירועים היסטוריים נסה לפטור בעיות טופוגרפיות, ואס לא תמיד הצלחה בצרופיו ובזיהויו, הרי עורר במחקריו את המחשבה וזירז אחרים למכת בדרכיו. הוא צבר בשקידה רבה חומרני בנין ובנה נדבן על גבי נדבן. חב' שנר חייו דעך בלא עת והוא לא גמר את אשר החל. הוא פיתח את מדע הטופוגרפיה ההיסטורית היהודית של ארץ-ישראל והעלתה אותה למדרגת מקצוע מיוחד של חכמת ישראל. זהה זכותו הגדולה.

פרופ' שמואל קלין ז"ל והאפייגראפיה היהודית

מאת משה שנבה

מחקרים רפואיים שמואל קלין ז"ל סובבים ברובם על ציר אחד: בירור העדויות הנמצאות בתחום', בספרות התלמודית, בספרות ימי הבינים, ב-*itineraria* ובמקורות ההיסטוריים לא יהודים, המעידים על שטחי יישוב או נקודות יישוב יהודים בא"י וקביעת מקומם. זה היה מפעלו החשוב במקצוע החדש הזה נתבררה עם הופעתו הראשונה בשדה חקירה זו בעולם המלומדים הלא-יהודים. העוטקים בתולדות א"י לכט תקופתיהן, כי הוא ידע מה שלא ידעו חברי הנוצרים ברובם, — את המקורות התלמודיים והמדרשים שבhem נשתרמה מסורת היה על תולדות היישוב היהודי עד תקופה מאוחרת למדי. כל עדות, אף הקטנה ביותר, הייתה יקרה בעיניו; לפ-כך היו גם הכתובות היהודיות בכל הלשונות שנמצאו בא"י ובגולה מעוררות את תשומת לבו, כי עדים אלה